

Именно това обуславя единството на книгата на нивото на личния почерк във воденето на разговора, на общата методика на интервюиране. Ала такова единство би останало доста формално, ако не бе „дублирано“ на по-високо ниво — на нивото на концептуалното единство и насоченост на отделните беседи. Подчертавам още веднъж това, защото то ми изглежда главноното достойнство на книгата на Вера Стефанова; и защото е наистина рядко срещано, дори в сполучливи сборници с интервюта. Именно то превръща „Съдбата на България...“ не в сбор от интересни беседи с интересни събеседници, не и в поредица психологически „портрети“ (или по-точно „автопортрети“) на видни наши учени, личности с респектиращ духовен потенциал. Макар че и това би било достатъчно, за да спечели тази книга симпатии на читателя. Но тя е, подчертавам още веднъж, и нещо повече — оригинален принос към изясняването на историческата ни съдба и народопсихология, който може би не бива да бъде наречен „научен“ в строгия и тесен смисъл на думата, но чиято общокултурна стойност е извънредно висока. Такива книги възпитават; такива книги порождават любов към науката, към отечеството. Тези им качества не изследват с годините, а стойността им като документ дори се увеличава с тях.

И понеже заслугата на нашите и съветските видни учени за този краен резултат е очевидна и самоподразбираща се, позволяви си в тази рецензия да се спра предимно на другия компонент на общите усилия — майсторството на интервюиращия.

Христо Стефанов

„САМОБИТНО И ОБЩОЧОВЕШКО“
от ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА
С., „Български писател“, 1980. 173 с.

Необходима е била немалка доза критическа дързост и изследователска решителност, за да се осанови една книга с такова „крейцциш“ заглавие. Но Елка Константинова притежава тези така необходими именно днес критически качества. Това показват редица нейни статии, студии и книги из областта на литературната история и на съвременната българска литература. Като литературен критик и историк тя винаги е била привличана от онези страни на литературния развой, които или не са напълно оформени, типологически изградени, или пък по една или друга причина са останали незабелязани. Изследователският терен на Е. Константинова изнаенадва с широтата и на пръв поглед несъвместимостта на интересите. Тук вниманието към особеностите на психологическия реализъм от 20-те и 30-те години (с постоянен акцент върху творчеството на Георги Райчев и Георги Караславов) се допълва от темпераментни кри-

тически забележки в проблемите, които поставя днешното поколение млади белетристи. Интригуващите наблюдения върху малко изследваните представители на диаволизма намират своеобразно продължение в задълбоченото вглеждане в необятния художествен свят на фантастичната проза. Разковничето на тази широта и многогранност на изследователското внимание (тук маркираме само неговите „полюси“) се съдържа в заглавието на новата книга на Елка Константинова. Защото независимо в каква посока тя съредоточава своите усилия, в центъра на всичко стои мисълта за неразривното единство между национално- и личностно-самобитното в художествените търсения на българските творци и същевременно пречувването и преосмислянето на тази самобитност чрез изразените общочовешки и общосоциални внушения, идеи и аспекти на националното литературно самодвижение.

Това последователно търсене и откриване на националната и общочовешката специфика на литературата не е самоцел. То по особен начин сменя и подчертава стремежа към теоретико-методологически критически синтез, чиито основни съставки са типологичният, културно-историческият и сравнителният подход. По този начин обяснението на художественния феномен не се затваря в границите на отделния критико-аналитичен акт, на разбора на художествените „достойнства“, а пълноценно се разгръща в описанието на идеологическите, народопсихологическите, биографично-нравствените пружини, които го обуславят. Резултатите от тази винаги мъчително постижима методологическа „свобода“ проличават най-добре в студиите „Яворов и Лилиев“, „От диаволизма до научната фантастика“ и „Съвременната българска белетристика на фона на съветската и полската белетристика“.

Темата „Яворов и Лилиев“ — това в същност е проблемът за своеобразното и самобитността, от една страна, и за сходството и единството, от друга, на българския символизъм със спецификата на явлението в други национални литератури. Неслучайно Елка Константинова започва с една бегла съпоставка между значението на Яворовата лирика за националната ни поезия спрямо значението на един Шарл Бодлер или Ендре Ади, съответно за френската и унгарската поезия. Поставена още в началото на студията, тази съпоставка отвежда изследователката до идеята, че всеки един от тези поети на „света“ в контекста на своята национална литература слага основите на „мощна традиция“, пръв представител на която у нас е Николай Лилиев. Това е идеята за вътрешната динамика на символистическия лирически стил. Досега българският символизъм е бил преобладаващо интерпретиран като застинала художествена цялост или (по-редкият случай) в противопоставността на отделните лично творчески художествени системи. Тръгвайки от един при-

видно частен въпрос — близостта и отликите между Яворовата и Лилевата поезия, Елка Константинова избира друг зрителен ъгъл. Тя се стреми да покаже и разкрие развитието на българския символизъм, движението на общите художествени принципи в тяхното индивидуално осмисляне и своеобразие. И закономерно стига до интересен извод, че „символизъмът като художествена школа и като литературно направление и течение не е задоволявал представителите си у нас. Те най-често са успявали да го превърнат и в свой собствен жизнено-творчески метод“ (разр. м., А. Й.).

Единството на символистичната поезика или, както на друго място Е. Константинова е склонна към едно разширяващо границите на явлението определение „неоромантична стихова цялост“, е единство от по-висш разред, единство не на застиналото (противопоставността или еднаквостта) на художествените идеи и принципи, но преди всичко единство на тяхното динамично развитие и изменение. Затова и общността на символистичната „стихова цялост“ не отрича, а точно обратното, предполага „несходствата в сходното“. Конкретно в паралела Яворов—Лилев общността се извява като осъзнат и у двамата стремеж към „вътрешното самовглъбяване, към изпозданата психологизъм, към светкавичните прозрения, към песимистичните изповеди“. Яворов поставя началото на този „процес“, затова е и тъй „непокоен, динамичен и раздвоен“. Лилев постига „изчерпването на един вече установен поетически стил“, а по този начин актуализира и възможността за неговото преодоляване или продължение на ново равнище — философската лирика на поети като Атанас Далчев, Гео Милев, Александър Геров, Блага Димитрова, Николай Кънчев и други.

Привидно ангажирана със съпоставката между творческите светове на двамата поети, тази студия ярко разкрива и своеобразието на избрания изследователски подход, амбицията към критически синтез. Убедително защитена в почти всички студии и статии в „Самобитно и общочовешко“, тази амбиция обуславя в напипването на такива явления и процеси в българската литература, за които е определяща художествената динамика. Без да напуска сферата на присъщото и типичното за едно „чисто“ литературноисторическо проучване, Елка Константинова гледа на литературната история и през очите на литературния критик. И това двойно зрение като че ли най-вярно осветлява и съхранява „историчността“ на критическото познание. Пред констатираното описание на художественото явление Е. Константинова предпочита неговото типологично разкриване в движение, в напрежението и динамиката на отделните актуализиращи се съставки.

В студията „От диаболизма до научната фантастика“ тя анализира някои общи, типови белези в диаболичното творчество на

Светослав Минков, Чавдар Мутафов, Владимир Полянов и Георги Райчев, които, своеобразно трансформирани, открива и у съвременни писатели-фантасти като Любен Дилев, Павел Вежинов, Александър Геров, Емил Манов, Атанас Наковски. Проследява промените във функциите и значението на фантастичното, сатиричното, гротесковото изображение, породени от новия художествен и социален контекст, от новите художествени задачи, които днес решава фантастичната литература. Преосмислянето и трансформирането на старите художествени структури и принципи, познати на българската литература от творчеството на диаболистите, Елка Константинова обяснява не с носталгичното умиление пред „формата“ на миналото, а с обстоятелството, че литературният развой като „цялост“ пази паметта за това минало, преоткривайки я отново под влияние на днешните художествени и обществени тенденции. Оттук и изводът, че „най-сполучливите произведения на фантастиката, както и на някогашната диаболична литература доказват, че на нашата реалистична българска проза съвсем не са чужди тенденциите към фантастичното и ирационалното; че те значително обогатяват и разнообразяват цялостната панорама на нейното развитие; че в тях своеобразно се съединяват самобитното и общочовешкото“.

Една от опасностите, които крие безкритичното предоверяване на съпоставително-сравнителния подход, е, че често се изпада в крайности и увлечения, откриват се взаимодействия или влияния там, където по-скоро е характерна и доминираща самобитността. Не се е опазила от подобно увлечение и Елка Константинова. Трудно защитима е например нейната теза, че „при изграждането на новите народностни характери и при пресъздаването на националната атмосфера нашите разказвачи като Георги Мишев, Николай Хайтов, Ивайло Петров, Васил Попов... се учат от Шукшин, от Распутин („Пари за Мария“, „Последен срок“, „Живей и помни“), от Василий Белов („Дамата с хермелина“) и от всички големи майстори на съветската проза от новата вълна на 60-те години“ (вж. статията „Съвременната българска белетристика на фона на съветската и полската белетристика“). Трудността идва не само от обстоятелството, че редица произведения на споменатите наши писатели се превърнаха в литературен факт преди появата, разгръщането и утвърждаването на сходни творби и процеси в съветската литература, което от само себе си изключва възможността за конкретно влияние. По-важно е нещо друго. В своя дълголетен художествен развой българската литература вече е изградила свой специфичен и неповторим модел на художествено разкриване на „селския“ образ на света, успяла е да покаже драматизма на социално-нравствените конфликти в българското село — творчеството на Т. Г. Влайков, М. Георгиев, А. Страшимиров, П. Тодоров, Ел. Пелин, Й. Йовков,

Г. Караславов и др. Критическото осмисляне на опозицията град — село върви успоредно с нейното художествено въздействие, като по особен начин сменя единството на и а ц и о н а л н а т а литературна проблематика (да припомним само известната статия на Антон Страшимиров „Град и село“ от 1921 г.). Ето защо новият художествен „набег“ в необятната „селска“ тема през 60-те години закономерно и естествено се вписва в контекста на националната традиция, на националния художествен „фон“. Това означаваще както продължение на тази традиция, така и нейното оспорване и трансформиране, без обаче да се нарушава общият, единният художествен модел — типично националното в светоотношението, мисленето, поезията. Например ранното лирично-пластично начало в прозата на Йордан Радичков е обяснимо не с някакво търсене на „влияние“ от лиричната струя в съветската белетристика, а със сходните художествени открития на един Петко Тодоров, Йордан Йовков, Ангел Каралийчев. И обратно, засилението болезнено-драматичен психологически „комплекс“, достигащ често до пародийно-гротесково „визионерство“ — Радичков, ранният Васил Попов, Ивайло Петров, Димитър Влев и др., — бе художествен спор и същевременно продължение на битували преди това художествени тенденции — в прозата на Страшимиров, Елин Пелин, Георги Райчев, Георги Караславов. В този смисъл движението, търсенията на съвременната ни белетристика отразяват онова долавяне на общия дух на времето, онова „изравняване“ и наваксване на „закъснението“, което така тревожеше първомайсторите на нашата художествена култура като Пенчо Славейков например. И най-характерното е, че това движение бе движение в своеобразното на националния литературен „модел“, задълбочаване в неговата проблематика и именно като такова то изглежда актуално, сходно с други тенденции и особености в многонационалната съветска литература.

Въпросите за своеобразието на националното литературно развитие са неделимо свързани с проблемите за неговата периодизация, с класифицирането на отделните развойни насоки, с откриването на техния доминиращ и определящ същността им стил. Студията на Елка Константинова „Единство и непрекъснатост на литературното развитие“ е сред най-интересните напоследък у нас опити да се предложи нов модел на развойно-периодизационните подеби в българската литература. Основно нейно достойнство е, че „чисто“ теоретическата представа за периодизацията отстъпва място на конкретно-практическите идеи. Уговорката, която изследователката прави още в началото, е много точна и вярна: „... не може да става и дума за категорична подябна на ясно определени, противоположни и затворени в себе си литературни периоди. Можем да говорим само за общата периодизация, за общата периодизационна ти-

пология на дадена литература, за общите методологически принципи при подябната на литературата, за различните подходи към сложното и зависимо от множество външни и вътрешни фактори литературно движение.“ Но за да бъде една периодизация л и т е р а т у р н а, тя трябва да улавя живееца на литературното самодвижение, неговата двигателна сила, развойната му закономерност. Оттук и заключението, че трябва да се създаде „прецизна периодизация на самия литературен процес, а не на определящите го външни условия и причини“.

Елка Константинова разграничава четири типа периодизации на литературния процес. Първата е „чисто механичната“, която не се обляга на определени методологически научни принципи, а „зависи само от своеволието на автора и служи единствено за удобство на преподаването на литературата“. За пример тя сочи историите на Иван Радославов и Малчо Николов. Вторият тип периодизация се стреми да обгърне историко-обществените фактори, които в една или друга степен влияят върху литературата. В четиритомната история на българската литература на БАН периодизацията няма за обект „чисто“ литературното развитие, а предимно „негенетичните фактори в литературния развой“. Периодизацията, която поставя акцента върху промените в самата литература, върху иманентния ѝ развой, представлява третият тип периодизация. Четвъртият тип комбинира различните критерии — извънлитературни и иманентни. Според Е. Константинова основният недостатък на досегашната периодизация на българската литература е в слабото ѝ съобразяване с „чисто художественото развитие и с постепенността на промените, извършени вътре в самата литература“. Безспорното ѝ достойнство обаче е в обстоятелството, че тя обхваща в цялост изобщи историческия процес, част от който е „правенето“ на литературата. „При построяването на една съвременна, научно обоснована периодизация трябва да се имат пред вид няколко основни иманентни фактора.“ На първо място, това е „господстващото в дадена епоха разбиране на изкуството, господстващите естетически възгледи и представи за литературата и за оформения от тези представи стил (в най-общия смисъл на това понятие)“. Съвременните принципи на периодизацията трябва да отчитат и определящите литературния развой взаимоотношения между „родното, традиционното и чуждите влияния“, както и отделните литературни течения, „които са важен фактор при всяка научна периодизация“. Включвайки в една работна „схема“ тези периодизационни принципи, Елка Константинова определя 80-те години на миналия век като „преходен период, в който все още господствуват възрожденските възгледи за изкуството и възрожденският дух на произведенията“. Като първи период на новата българска литература се очертава периодът от началото на 90-те го-

дини до 1923 г. Този период включва два подпериода: времето от началото на века до войните и времето до 1923 г. Вторият период започва след Септемврийското въстание от 1923 г. и завършва с Девети септември.

Разбира се, една периодизационна схема е функционална само тогава, когато сама предполага своето динамично изменение. Защото всяко конкретно-историческо време „чете“ отново и често пъти по нов начин литературното минало и коригира представата за него съобразно съвременното му продължение. Така след Йордан Радичков ние по нов начин четем и неговите предходници Елин Пелин и Йордан Йовков, след поетите на 40-те години с нови сетива осмисляме търсенията на символистите и Далчев. С други думи, литературната традиция се разкрива не като канонична завършеност и затвореност „в себе си“, а като динамична цялост, в която не пресеква реструктурирането на нейния „идеален вътрешен ред“ по изрза на Т. С. Елиът. Това чувство за „единство и непрекъснатост“ на литературното развитие, за неговото пост фактум изменение неминуемо внася корекции в периодизационните поделби, доказвайки именно своеобразието на литературните процеси. Диалектическото единство на двата методологически принципа — иманентно-синхронния и историко-диахронния, „вътрешния“ с а м о р а з в о й и обуславящото „външно“ социално-историческо въздействие — поставя редица проблеми пред литературознанието. Тяхното решаване е винаги „предстоящо“ и несъмнено то се извършва и ще се извършва в границите на анализа на конкретното литературно явление. Този анализ, без това да е негова цел, ще ни доближава постепенно към абсолютната периодизационна схема, зачервайки същевременно илюзията, че тя може да бъде някога постигната. Ето защо не трябва да звучи скептично признанието на Елка Константинова: „Може би изобщо е невъзможна една категорична периодизация на литературата, която винаги е толкова сложна, многообразна и цялостна в своето постепенно еволюиране.“ Но не е ли точно този оптимистичен скептицизъм и своеобразният залог за доброто бъдеще на литературната наука? Мисля, че разгледаните тук студии от книгата на Е. Константинова „Самобитно и общочовешко“, както и неспомнатите ѝ работи „Захари Стоянов и националното съзнание“, „Пътят на революционната ни проза през периода 1923—1944 г.“ и „За по-младите белетристични поколения“, дават позитивен отговор на този малко спекулативен въпрос.

Александър Йорданов

„ЕСТЕТИКА“ от ФРИДРИХ ШИЛЕР.

Сборник под ред. на проф. д-р Исак Паси
С., изд. „Наука и изкуство“, 1981

Излезе от печат „Естетика“ от Фридрих Шилер — предговор, въстъпителна студия и съставителство проф. д-р Исак Паси, превела от немски Валентина Топузова, редактор на превода проф. д-р Цeko Торбов. В тома се съдържат 31 статии, възникнали между 1781 и 1802 г., които очертават цялостно творческия път на мислителния Шилер. Съставителят на „Естетика“ въвежда читателя в теоретичните произведения на Фридрих Шилер, с уговорката за особена стойност на чисто естетическите студии, но без да изчерпва с това значението му като теоретик. Читателят, запознат от въстъпителната студия с духовното израстване на Шилер, може да осмисли по-широкото му представяне като необходимост — включването на литературна и изкуствоведска критика не преследва самоцелна изчерпателност, а документираща шурмерския и класическия период на творчеството. Отправна точка в развитието на Шилеровата теоретична мисъл е литературната критика. В най-съществената си част тя е анализ на ху дожественото творчество на Шилер от времето на „Бурни устреми“ (статии между 1781—1785 г.). Освен това преходът към естетическите занимания на Шилер се представя именно чрез нея като еволюция на мирогледната и поетическата нагласа (в статиите между 1788—1791 г.). А в края на житейския си път „поетизиращият кантианец“ (И. Паси, с. 18) отново се връща към по-конкретните проблеми на литературната теория и критика (в статии като „Върху наивната и сантиментална поезия“, 1795/1796, „Мисли за употребата на обикновеното и низкото в изкуството“, 1802, „Върху употребата на хора в трагедията“, 1803).

Най-ранните Шилерови статии са интересни не само като опити да се доближат драмите му от същото време до разбирането на тогавашния читател. С подчертания социален патос в позицията на Шилер те са и доказателство за промените в едно литературно течение. Той се проявява ярко в рецензията върху „Разбойници“ — пиесата, наречена от автора си предизвикателство към обличената в съсловни привилегии сган. Той звучи в пламенната защита на потиснатите от „гражданския живот“ „най-божествени пориви... най-добри заложби за големи и добри дела“ (с. 88), които изпълчава преобразеният спрямо историческата истина Фиеско. Същият този граждански заряд носи и трагическият конфликт в „Дон Карлос“ — Шилер обосновава Позна и Карлос като образи, необходимо и